

başlanğıcı 10-cu səhifədə

Bu sənəddə sübut edir ki, ermənilər həqiqətən də bizim torpaqlara sonradan gəlmədir. Tarixi mənbələrdən bəllidir ki, İrəvan və onun yaxın-uzaq bölgələri Şimali Azərbaycanın digər torpaqları kimi müxtəlif dövrlərdə Səlcuqlar, Sasanilər sülaləsinin, Ərəb xilafətinin, Qaraqoyunlu, Aqqoyunlu, Səfəvilər dövlətinin həmçinin zaman-zaman Osmanlı imperiyasının tərkibinə daxil olmuşdur. Teymurləngin istilasına qədər İrəvan şəhəri Dəbilvə Çuxursəd ölkələrinin paytaxtı kimi geniş şöhrət qazanmışdır. Dörd tərəfdən alçaq və hündür dağ silsiləsi ilə əhatə olunmuş bu şəhərdə tez-tez baş verən daşqın və güclü zəlzələlər noticəsinə vaxtaşırı dağınıq və insan tələfatı ol-

de olsa bəzi erməni tarixçiləri də bu məlum həqiqəti etiraf etməyə bir növ məcbur olmuşlar. Tarix elmləri doktoru, akademik Q. İonesyan "XVII əsrdə erməni-rus münasibətləri" 2 cildlik kitabında (əsin sonuncu cildi 1966-cı ildə İrəvanda "Luys" nəşriyyatı tərəfindən buraxılmışdır) göstərir ki, **"...İrəvan xanlığı və ona tabe olan mahalların idarə olunmasına türk naibləri başçılıq edirdilər" (2-ci cild, səh.64) Bu məlum faktları rus yazıçısı və tədqiqatçılardan bəziləri də təsdiq etmişdirlər. Məsələn, A. Qriboyedov, N. Şabrov, V. Velliçko, İ. Şopen və başqaları öz əsərlərində dəfələrlə sübut etmişlər ki, Qərbi Azərbaycan ərazisində yaşayan ermənilər aborigen deyil, gəlmə xalqdır. A. Qriboyedov 1828-ci ildə yazdığı "İrandan ermənilərin**

xalqının əsli nədir, necə və nə vaxt, haradan və hansı yollarla buraya gəlib. Erməni olmasdan əvvəl və sonrakı mərhələlərdə hansı etnik tayfalarla əlaqədə olub onun dilinə adət-ənənəsinə, etnik tərkibinə kim necə təsir göstərib? Əlimizdə bütün bunları sübuta yetirən aydın və dəqiq dəlillər hələlik yoxdur". Bu da erməni aliminin etirafı.

Yazının bir yerində qeyd etdiyimiz kimi tarixin tərkəri hərəndikcə Azərbaycan torpaqları da əldən ələ keçirdi. Nadirşah qətlə yetirildikdən sonra (1747-ci il) mərkəzin nüfuzu zəiflədi və bu torpaqlarda müxtəlif xanlıqlar meydana çıxdı. Xanlıqlar dövründə İrəvanın daha da genişləndirilib inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Hüseynəli xan Qacarın hakimiyyəti dövründə

Burada babam yaşamışdı...

Soyqırım tariximizdən

muş, dəfələrlə öz görkəmini itirməyə məruz qalmışdır. Dövrən keçir, zaman dəyişir, yeni nəsillər və hökumətlər meydana gəlir. Mahmudxan Xudavənt şahın dövründə (1578-1583-cü illər) İrəvan şəhərinin daha da gözəlləşdirilməsi üçün çox işlər görülmüş, burada çoxsaylı məscidlər, qadın və kişi hamamları, karvansaraylar, körpülər, kübar ailələri üçün 1 və 2 qatlı yaşayış evləri, saraylar tikilmiş, yaraşığıl bağ və ziyabanlar salınmışdır. Əmirgünə xan Qacarın (1605-1625-ci illər) hakimiyyəti dövründə İrəvan və onun ətraf torpaq sahələri su ilə etibarlı surətdə təchiz etmək məqsədi ilə yeni su arxları çəkilmiş şəhərin şərq tərəfində böyük bir göl yaradılmışdır ki, buna da xanın şərəfinə "Toxmaq" adı verilmişdir.

Görkəmli türk tarixçisi, filosof və ədəbiyyatşünas alim Övliya Çələbi özünün 1647-ci ildə tamamladığı "Siyasətnamə" əsərində göstərir ki: "İstər keçmişdə, istərsə də bizim zamanədə İrəvan və onun ətraf əraziləri islam hökumətinə tabe olub, neçə yüzilliklərdir ki, bu torpaqlarda oğuz-türk tayfaları həyat sürür". Bu məlum həqiqətlər islam dinindən olmayan tarixi şəxsiyyətlər tərəfindən də dəfələrlə isbat olunmuş və onlar öz əsərlərində bunu bir daha cəmiyyətə çatdırmışlar. Məsələn, XVII əsrdə yaşamış fransız tədqiqatçısı Yezut Monyenin qələmə aldığı "Xalqların taleyi" əsərində (Marsel, 1679-cu il, 334 səh. fransız dilində) göstərir ki: "...Mən Qafqasiyaya səyahət zamanı burada olan kənd və şəhərlərin çoxunu gəzib, dolaşdım. Hər yerdə mənə "xoş gəldin" —dəyə türkçə salamlayırdılar. Belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, bu diyarda yaşayan əhalinin 90 % türk mənşəlidir..." Nə qədər qərribə

bizim vilayətlərə (Rusiya ərazisinə) köçürülməsi haqqında qeyd" xatirə əsərində (Qriboyedov A.S. Seçilmiş əsərləri, Moskva, Pravda nəşriyyatı 1971-ci il səh.339-341) göstərir ki, "...ermənilər əsas etibarilə müsəlman əhalisinin mülkədar torpaqlarında yerləşdirilmişdir. Yayda hələ buna yol vermək olardı, çünki, torpaqların əsl sahibləri müsəlmanların əksəriyyəti yaylaqlara çıxır və başqa dindən olan gəlmələrlə az ünsiyyətdə olurlar. Köçüb gələnlərin isə yeri dənizə qaldır və müsəlman əhalini sıxışdırırlar. Müsəlmanlar hey narazılıq edirlər, özü də çox ciddi şəkildə. **Bu yerlərin vilayət rəisi deyir ki: -Yeni köçüb gələn ermənilərin böyük bir hissəsini gəldikləri yere, Arazın cənub hissəsinə köçürmək istədi, lakin, erməni nümayəndələri əlahəzrət İ Nikolaydan yazılı surətdə xahiş etmişlər ki, onların ilk vaxtlar üçün müvəqqəti yerləşdirildiyi yerdə qalmasına icazə verilsin. Bu xahişə müsbət rəzilic alınmışdır. Biz onunla (Knyaz Arqutunuski-Moldovadan olan mənşəcə erməni Konstantin Arqutyan nəzərdə tutulur. Həmin şəxs Rusiya nümayəndəsi kimi Türkmənçay müqaviləsinə imza atmışdır M-İ) götürməyə etdik, düşünüb-düşündük, müsəlmanlara necə baş salaçaq ki, onların indiki çətinliyi müvəqqətidir, çox çəkməyəcəkdir, belə bir narahatçılıq üçün heç bir əsas yoxdur ki, ermənilər müvəqqəti olaraq buraxıldığı torpaqları həmişəlik ələ keçirib orada qalmaqalarını". Ermənilərin özləri də özləri barədə çox gözəl fikirlər söyləyib, hansı yuvanın quşu olduqlarını göstərməyə məcbur olublar. Erməni ədəbiyyatşünas alimi Manuk Abəqyan ötən əsrin 80-ci illərində İrəvanda nəşr etdirdiyi 416 səhifəlik Erməni ədəbiyyatı tarixi kitabının giriş hissəsində birmənalı şəkildə yazır: "...Erməni**

(1762-1783-cü illər) şəhərdə yaraşığıl Azərbaycan memarlığı və incəsənətinin ən uğurlu sintezi olan Qafqazda nadir incisi sayılan Sərdar sarayının təməli qoyulmuşdur. Görkəmli Azərbaycan memarı Mirzə Cəfər Xoylu tərəfindən inşa edilən bu bina Zəngi çayının sahilində Təpəbaşı məhəlləsində salınmışdır. 1918-ci ildə bu nadir sənət incisi ermənilər tərəfindən dağıdılaraq viranə qoyulmuşdur. 1679-cu ildə baş verən güclü zəlzələ İrəvan şəhərini yerlə yeksan etmiş ölənlər qalanlardan çox olmuşdur. Şəhəri yenidən dirçəltmək üçün Bərdə, Zəyəm, Təbriz, Marağa, Gəncə və Naxçıvandan ustalar dəvət olunmuşdur. Yenidən dirçələndirən bütün mikrotoponimləri əvvəlki adlarını qoruyub saxlamışdır. Ötən əsrin 70-80-ci illərinədək şəhərin Şiləqi, Sabunçu, Boyaqqı, Toxmaq, Muxəmmədtəpə, Təpəbaşı, Demirqulaq, Baxçalar, Yoncalıq, Bittilər, Bökçü, Gəderçay, Xanlar, Körpüqulağı və sair məhəllələri, Gürcü, Culfa, Sərdar, Tağılı, Sulu, Hacıəli, Kömürçü, Əfşar, Şeyxüislam və sair karvansarayları, Gəderçay, Qırxbulaq, Gərniçay, Zəngi, Mamurçay, Abi Həyat çayı və onlarca bulaq öz adlarını xalqının dilində yaşatmışdır. Belə, XX əsrin son mərhələsi xalqımızın taleyinə yenidən kölgə saldı. **Rus şovinistləri və erməni daşnaqlarının əlbirliliyi, işbirliyi noticəsində Qərbi Azərbaycan torpaqları "Türksüz"ləşdirildi, minlərlə insanın ömrünə vaxtsız nöqtə qoyuldu. Böyük Azərbaycanın tarixi və mədəniyyətində analoqu olmayan, bəşəriyyətə neçə-neçə tanınmış əlill, ziyalı, ədib, musiqçi, həkim və siyasi xadim bəxş etmiş qədimdə qədim oğuz yurdu İrəvan bax beləcə türksüz "Yerevan" oldu. Bu şəhərin yenidən türk İrəvanı olması isə bizim qeyrətimizin oyanmasından çox asılıdır.**